

Eski Türklerde yenidoğan hekimliği

Murat Yurdakök

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Pediatri Profesörü

SUMMARY: Yurdakök M. (Department of Pediatrics, Hacettepe University Faculty of Medicine, Ankara, Turkey). Neonatal medicine among ancient Turks. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 2014; 57: 61-71.

Knowledge regarding the ancient Turks can be gleaned rarely from their mythology, epics, legends, and language. Although Central Asian Turks embraced Islam in the 10th century, some shamanistic beliefs are still held by the Anatolian Turkish people. One such belief is “redness”, or “albasması” in Turkish. “Albasması” is seen in newborn infants and their mothers, and is probably related to neonatal and puerperal sepsis. It is believed to be caused by a female spirit. In this article, some beliefs concerning “albasması” are summarized. Turkish epics are the joint products of the Turkish tribes that lived in Central Asia. The oldest known examples of Turkish epics date from the late 7th and early 8th centuries. In the Oghuz Khan epic, the importance of breastfeeding was emphasized for its nutritive and long-term effects. At birth, Oghuz Khan’s skin was blue, as was Krishna’s in Indian mythology, and his ox-like legs and hairy skin resembled features of Enkidu, the close friend of Gilgamesh in Sumerian mythology. The epic of Manas Kyrgyz Turks, comprising more than one million poetic verses, is the largest epic by volume in the world. All the unfolding events of the epoch are centered around the Great Warrior Manas, who was the spiritual and military leader of the nation. According to the epic, grandson of Manas, and Almambet, friend of Manas, are postterm, with more than 10 months of gestational age. Manas was born in amniotic membranes holding blood in his right hand, as with Alexander the Great and Genghis Khan. He also had apothia. The main character of the Koroglu epic was born in the grave (i.e. coffin birth). Koroglu means “son of grave” in Turkish, as do “Kher-okle” or “Kher-clan” in the Etruscan language, which is related to “Heracles” in Greco-Roman mythology. “The Book of Dede Korkut” is an epic of the Oghuz Turks, who were the ancestors of the Seljuks and Ottomans in Anatolia as were the Ak-Koyunlu and Kara-Koyunlu dynasties in Iran. “The Book of Dede Korkut” comprises a prologue and 12 legends. “The Story of Tepegöz and Başat” is based on birth, growth and abnormal behaviors of a child with cyclops (“tepegöz”). This malformed child was the son of a shepherd and a nymph. A similar story is also found in the “Odyssey” of Homer. At least 168 Turkish words are present in the Sumerian language. The origin of these words may be a neighboring people, the Subarians, who probably lived in the northern part of Sumer (Subar means “water man” or “river man” in ancient Turkish). In this article, some Turkish medical words in the Sumerian language are presented. There are also similarities between Turkish and the languages of the Athabaskan Indians, a large group of indigenous peoples of North America, as well as Mayan and Inca languages. In this article, some words related to neonatal medicine are presented to call the readers’ attention to Proto-Turks.

Key words: ancient Turks, mythology, epics, legends, language, neonatal medicine.

ÖZET: Eski Türklerin yenidoğan hekimliği konusunda eldeki bilgiler çok azdır. Bilinenler Türk mitolojisinde, destanlarda ve hikayelerde bilgi kıvrımları şeklindedir. Albasması inancı hâlâ yaşamaktadır. Oğuz Kağan Destanı’nda anne sütü ile beslenmenin önemi vurgulanmakta, doğduğunda yüzünün Krişna gibi gök rengi, ayaklarının eski Sümer mitolojisindeki Gilgamesh’in arkadaşı Enkidu gibi öküz ayağı şeklinde olduğu anlatılmaktadır. Kırgızların Manas Destanı’nda Manas’ın torununun ve arkadaşının zamanından geç (postmatür) doğdukları, doğduğunda Büyük İskender ve Cengiz Kağan gibi sağ elinde kan pıhtısı

tuttuğu, ayrıca doğuştan sünnetli olduğu (apostia) belirtilmektedir. Köroğlu Destanı'nın kahramanına bu ad (Goroğlu) mezarda doğduğu için verilmiştir. Burada yenidoğan hekimliği ile ilgili sözcüklerin örnek olarak verildiği Türkçe ile Eski Sümer, Maya ve İnkaların dillerinde bulunan benzer sözcükler, Proto-Türklerin tarihlerini çok eskilere götürmektedir.

Anahtar kelimeler: eski Türkler, destanlar, hikayeler, dil, yenidoğan hekimliği.

Türklerin anayurdu, tarihçilere göre Altay dağları ve etrafı, arkeologlara göre Selenga-Orhun kıyıları, etnologlara göre İç Asya'nın kuzey bölgeleri, antropologlara göre Kırgız Bozkırları ile Tanrı (Tıyanşan) Dağları'nın arası, sanat tarihçilerine göre Altay Dağları ile kuzeybatı Asya toprakları, kültür tarihçilerine göre Altay Dağları, Kırgız Bozkırları arası ile Baykal Gölü'nün güneybatısı, dil-bilimcilere göre Altay-Ural Dağları ile Hazar Denizi'nin kuzey ve kuzeydoğu bölgeleridir.¹⁻⁶

Eski Türklerin hastalıklarının nedenleri ve tedavileri konularındaki düşüncelerinin neler olduğunu hemen hiç bilinmemektedir. Günümüze kadar ulaşabilen kaynaklar destanlar, Orhun-Yenisey Yazıtları ve Dede Korkut Hikayeleri'de bulunan bilgi kırıntıları bulunabilmektedir.

Mitoloji ve gelenekler

Eski Türklerin dini geniş ölçüde Gök Tanrı kültürüne, ona bağlı doğa güçlerine ve atalar kültürüne dayanıyordu. Her şeyin üstünde ve her şeye egemen gözüken göğün, uçsuz bucaksız Asya bozkırlarında yaşayan eski Türkler arasında tanrı sayılması beklenen bir durumdu. Eski Türklerde "Tengri" (Tangrı, Tengere, Tangara, Tenegere) sözcüğü hem göğü hem de Gök Tanrı'yı ifade ediyordu. Ancak Türkler zaman geçtikçe tek bir tanrı kavramı geliştirerek, maddi gökten ayırmışlar, her şeye egemen mutlak bir varlık şekline dönüştürdüler. Tengri'ye bazı yerlerde de "Kuday", Altay ve Yenisey çevrelerinde "Ülgen" veya "Bay Ülgen" adını verdiler.

Eski Türklerin inançlarına göre Tengri bütün ruhların ve varlıkların, her şeyin üstündedir, her şeyi yaratandır; her şey onun idaresine bağlıdır, bütün ruhlar onun hizmetindedir ve onun verdiği emirler çerçevesinde görevlerini yürütürler. Bunlardan başka Tengri veya Ülgen'e yardım eden "Yayık", "Suyla", "Karlık" ve

"Utkaçı" gibi büyük yardımcı, insanlara elçilik yapan ve insanları kötü (kara) ruhlardan korumaya çalışan yardımcı büyük ruhlarla Ülgen'e yardım eden "Umay", "Aya Maygıl" ve "Ak Ene" gibi iyi (koruyucu) dişi ruhlar da vardır.

Altaylılar cennete "ak", cennette oturanlara "aktu", yani "aklılar" derlerdi. Bunlar göğün üçüncü katında otururlardı. Altaylıların inancına göre göğün üçüncü katında "Süt Köl", "Ak Köl", yani rengi süt rengi gibi ak olan bir göl vardır. Başka bir söylentiye göre ise "Enem Yayıçu", yani "Anam Yaratıcı" göğün beşinci katında oturur ve "Süt-Ak Köl"ün işlerine bakardı. İnsanların bütün hayatı ve ruhu bu göle bağlıdır. Bir çocuk doğacağı zaman Ülgen oğullarından birine emir verir, o da bu iş için "Yayuk" ("Yayıçu") adlı ruhu görevlendirirdi. "Yayuk" Süt-Ak Köl'e gider, bir damla alır ve bunu yenidoğan bebeğin ağzına damlatırdı. Böylece bebeğin can ve ruh verilmiş olurdu. Altaylılar tarafından çok sevilen ve sayılan "Yayuk" için törenler yapılır; ilkbaharda koyunların ve kısrakların sağılan ilk sütleri bulgurla karıştırılıp yenirdi. Yayık sözcüğü bugün Anadolu Türkleri arasında yaşamakta; içine konan yoğurdun yağını ayırmak için kullanılan tahtadan yapılmış varil şeklindeki kaplara "yayık" denilmektedir.

Bazı yerlerde ise "Yayık" yerine "Umay", Yakutlarda "Ayısıt" ("Ayasıt" veya "Ayzıt") görevlendirilirdi. "Umay"ın çocukların koruyucusu olduğuna ve bu koruculuk görevine, doğum sırasında başlayıp çocuklar ergenlik çağına, ulaşana kadar sürdürdüğüne inanılırdı. Plasentaya da Umay denirdi. Günümüzde doğumdan sonra bebeğin eşinin (plasentanın) gelişi güzel atılmayıp, uygun bir yere saygıyla gömülmesi gerektiği inancının temelinde eski Türklerin Umay inancı olabilir.

"Umay", çocukların koruyucusuydu. Bu koruyuculuk görevini doğum sırasında,

doğumdan sonra, çocuklar ergenlik çağına ulaşınca, er adını kazanınca kadar sürdürürdü. “Umay”ın adı Anadolu’nun bazı yerlerinde “hommu” olarak yaşamakta; çocuklar “Hommu” veya “Hommuçuk” geliyor diye korkutulmaktadır.

Kötü ruhlardan başlıcaları ise “Erlik” ve “Alkarısı” idi. “Erlik” (Yırlig, Irlig) Tanrı’ya karşı geldiği için yeraltına gönderilmişti, insanlara kötülük yapar, insanları ve hayvanlara hastalıklar göndererek onlardan kurbanlar isterdi. Öldürdüğü insanların ruhlarını yakalayarak yer altındaki karanlık dünyaya götürür, kendisine uşak yapardı. Erlik’in emrinde kendi karakterinde “Kötü Ruhlar” (Kara Ruhlar) vardı. “Alkarısı” ise Umay’ın tersine üremenin ve çoğalmanın düşmanıydı; daha çok yeni doğum yapmış kadınlara ve yenidoğan bebeklere saldırırdı.⁷⁻²⁰

Albasması

Bin seneden fazla bir süreden beri İslam inancına sahip Türklerde hâlâ İslam öncesi inançlarının izleri görülmektedir. Bunlar arasında en önemlilerinden birisi “Al Ruhı” inancıdır. Özellikleri bakımından bütün Türkler arasında aynı olan bu ruha Batı Türkleri “Albastı”, “Alkarısı”, bazı Osmanlı metinlerinde “Albız”, Tuva Türkleri’nde “Albıs” (İblis!), Altaylar’da “Almış”, Yakutlarda “Abası” adı verilir.

Halk arasında loğusa ile bebeğine doğumdan sonra ilk kırk gün içinde ortaya çıkan hastalıklara “kırk basması” denir. Bu hastalıklara “al basması”, “havale”, gelincik”, “karıştı”, “alacama”, “cin uğrağı”, “ağırlık çökme” gibi adlar da verilmektedir. Albasmasına uğrayana “albasan” denir. Albasan, hastalığa tutulduğunda “gerinmeye başlar, ağrı çeker, çevresindeki eşyaları kırmızı renkte görerek bayılır, ağızından köpükler gelir, morarır, sayıklamaya başlar. Loğusaların ateşleri yükselir, yüzleri kızarır. Albasan çocuk ise zayıflar, hastalıklı, aklından özür, huysuz olur ve iyi gelişemez. Burada puerperal ve neonatal sepsis ile neonatal sepsisin özellikle nörolojik komplikasyonları ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

Türk mitolojisine göre albasmasının nedeni “Alkarısı” denen kötü bir ruhtur. Bu ruh genellikle “cadı kadın” görünümünde; ahır,

samanlık, harabe, ıssız yerler, nehir kenarı, kaya ya da çeşme kenarı, su kaynakları gibi yerlerde yaşadıklarına inanılan ruhlardır. İnanışlara göre, “Alkarısı”, loğusanın ya da çocuğun “ciğerlerini suya çalarak” (plörezi!) ya da “ciğerlerini yiyerek” (nekrotizan pnömoni!) ölümüne neden olur.

“Alkarısı” tüfek sesinden, demirden ve kırmızı renkten korktuğundan ondan korunmak için loğusanın başına al kurdela ya da yazma bağlanır, kırmızı altın takılır, loğusaya kırmızı şeker hediye götürülür; albasanın yanında silah atılır, demirler birbirlerine vurularak gürültü yapılır.²¹⁻²⁵

Kırklama

Doğumdan kırk gün sonra çocuğu ve anneyi arıtmak, topluma katılmalarını sağlamak ve hastalıklardan, uğursuzluklardan korumak amacıyla “Kırklama” (Kırk Çıkarma) yapılır. Bu işlem doğumdan sonra yedi, sekiz, 20 ya da genellikle 40 gün içinde yapılır. Kırklama’da vücut yıkandıktan önce ya da sonra su baştan aşağı dökülür. Suyun içine altın, gümüş yüzük, küpe, anahtar, ustura, yumurta, kırk adet arpa ya da buğday, çakıl taşı, fasulye, fındık, demir anahtar, tespih gibi şeyler konabilir. Bu su kaşık, bardak ya da fincanla loğusa ya da bebeğinin başının üzerinde tutulan bir kalbur ya da içinde soğan kabuklarıyla altın ve tarak bulunan bir kesenin üzerinden dualarla dökülür. Leğenin içinde toplanan dualı su ahıra, beşiğe, eşiğe, kilere serpilir. Ayrıca kırklanan bebeğe altın maşallah takılır.

Kırklama uygulamasına eski Orta Doğu’da da rastlanırdı. Bu konuda İncil’de “*Sekizinci gün, çocuğu sünnet etme zamanı gelince, O’na İsa adı verildi. Bu, O’nun anne rahmine düşmesinden önce meleğin kendisine verdiği isimdi. Musa’nın Yasası’na göre arınma günlerinin bitiminde Yusuf’la Meryem çocuğu Rab’be adamak için Yerusolim’e götürdüler*” (Luka İncili-2:21-22) denilmektedir. Tevrat’a göre erkek çocuğu için taharet (arınma) günü 40 gün, kız için 80 gündür. Ayrıca doğan ilk çocuk ve ilk hayvan mabette Tanrı’ya takdim edilmekteydi (Levililer-12:2-8; Çıkış-13:2,12). Günümüzde yaşama olasılıkları artan küçük prematürelere taburcukları da çoğunlukla doğumdan sonraki 28 günde olamamaktadır. Bu nedenle yenidoğan döneminin tanımında

değişiklik yapılabilir; 40 güne çıkarılabilir. Zaten yenidoğan döneminin 28 gün olması için herhangi bir bilimsel neden yoktur.

Ad verme

Eski Türkler arasında çocuklara ad verilmesinde bazı konulara önem verilirdi. Çocukları yaşamayan aileler, yenidoğan çocuklarını, çocukları ölmeyen bir aileye para karşılığı satıp bir süre sonra geri alırlardı. Bu çocuklara Satı, Satılmış, Satlık, Satıbal, Satış, Satılğan, Satkın gibi adlar verilirdi. Çocuğun uzun ömürlü olması için Tokta, Toktamış, Yaşar, Durmuş, Dursun, Durdu, Temel, Kaldı, Kalmış adları verilirdi. İt, İtbaba, İtbarak, İtbay, İtkulu, İtalmaz, Yılan, Şeytan, Şeytankulu, Sarıkine, Çoçkabay, Bokburun, Ceti-Köt (Altay, Kazak, Kırgız) gibi çirkin adlar vererek bebekler kötü ruhlardan saklanmaya çalışılırdı. Ardından erkek çocuk olması için kızlara Yeter, Döndü, Döne (Anadolu); Gızyeter, Oğulgerək, Güldursun (Türkmen); Tursungül, Tursunbibi (Kazak); uzun süre dişi çıkmayan çocuğun dişinin çıkması için Büri, Baybüri, Bürikey, Büriş (Tatar); hasta çocuğun büyüüp gelişmesi için Büzergen (Tatar) gibi adlar verilirdi.

Parmak Çocuk

“İrkeyel, İlkeyer, İrkenek, Erkejel, İrkek, Erkek” adları verilen “Parmak Çocuk” (Parmak Boyda Oğlan) inancı eski Türkler arasında yaygındı. İnsanın ruhunun başparmağında olduğuna inanan Altay Türklerine göre Kalgançı Çak (Uluğ Gün, Kıyamet) geldiğinde gök demir, yer sarı bakır olur. Hanlar hanlara saldırır, uluslar birbirine kötülük düşünür. Kişi bir dirsek denli küçük olur, baş parmak denli erkek olur. Ayak takımı beğ olur. Baba çocuğunu, çocuk babasını saymaz.

Yazıtlar

Tarihte Türk adıyla ilk kurulan devlet olan Göktürkler’in (552-744) tıbbi bilgileri konusunda bilgi yok denecek kadar azdır. Tek yazılı kayıt günümüze kadar ulaşmış taş yazıtlardır. Orhun Yazıtları’ndan Bilge Kağan yazıtı Moğolistan’daki Orhun Irmağı’nın eski yatağı yakınlarında, Koço Çaydam Gölü’nün yakınlarındadır.^{26,27}

734 yılında ölen Bilge Kağan anısına, 735 yılında oğlu Tenri Kağan tarafından dikilen Türklerin bilinen ilk alfabeti olan Göktürk alfabesiyle yazılmış Bilge Kagan Yazıtı’nın Doğu tarafında (IID32) “Amgı kurgan kışladıkta yut boldı” (Amga Kalesi’nde kışlarken salgın oldu), Güney tarafında (IIC9) “Ulug oglım arıp yok bolça kug senunig balbal tike birdim” (Büyük oğlum hastalanıp yok olsa (ölse) Ku Sengünü balbal dikiverdim) denilmektedir.

Yenisey Yazıtları’ndan 582 yılından kalan üç yüzü Sogt harfleriyle Sogdca bir yüzü Brahmi harfleriyle Sanskritçe yazılan Birinci Altın Köl Yazıtı Altın Köl Yazıtı’nda (IIB) “On ay iletdi ögüm toğdım erin ulgattım” (On ay geçti, annemden oğlan doğdum, er olarak büyüdüm) denilerek gebelik süresinin on ay olduğu belirtilmektedir.²⁸

Destanlar

Oğuz Destanı

Yakut Türklerinin Yaradılış ve Türeyiş Destanlarına göre “Er-Sogotoh”, büyük tanrı “Ürüng-Ayığ-Toyon” tarafından yaratılan ilk insandır. Yakut Türklerinde “ürüng”, yani “ak” renk kutsallığın bir ifadesidir. Dünyanın göbeğinden çıkıp göklerdeki cennete kadar uzanan “Hayat Ağacı”, süt ve su vererek ona yol göstermiş ve onu yeryüzüne göndermiştir.^{25,29}

*Ağacın tam kökünden, bir delik yarılınca,
Bir yarıktan ağaca bir delik açılınca,
Bir kadın çıkıvermiş, aşağısı belinden.
Kadının gür saçları uçuşup yanıyormuş,
Fırlayan memesinden sütler kaynıyormuş.
Oğlan yaklaşmış ona, süt emmiş memesinden,
Artık bir kere doymuş, vazgeçmiş yemesinden,
Süt-emen Ak-oğlan, ilk defa doymuş imiş.
Vücudunun her yeri, kuvvetle dolmuş imiş.
Bundan başka annesi, ona demiş kutlu ol,
Saadetle dolup taş, hayatta hep mutlu ol.*

Tarihî bir kişi olmayan Türklerin mitolojik atası Oğuz Kağan Destanı’nda da benzer bir motif vardır. Uygur yazısıyla yazılmış Oğuz Destanı’nda Oğuz Han annesinin ilk sütünü emdikten sonra diğer besinleri istediği belirtilmiştir:

Yine günlerden bir gün Aydın oldu,
Gözleri, renklendi, ışık doldu.
Aya Kağan'ın o gündü, bir erkek oğlan oldu.
Gömgök, gök mavisiydi, bu oğlanın göz rengi,
Kıpkızıl ağzıyla, ateş gibiydi benzi.
Al al gözleri, saçları da kapkara!
Perilerden de güzel, kaşları var ne kara!
Geldi ana göğsüne, aldı emdi sütünü,
İstemedi bir daha, içmek kendi sütünü!
Pişmemiş etler ister, aş, yemek ister oldu!
Etraftan şarap ister, eğlenmek ister oldu!
Ansızın dile geldi, söyler, konuşur oldu!
Kırk gün geçtikten sonra, yürür konuşur oldu.

Burada anne sütünün bebeğin büyümesi ve gelişmesi üzerinde ne kadar olumlu etki yaptığı abartılı bir biçimde anlatılmaktadır. Günümüzde eski inançlarını kısmen de olsa yaşatan Kırgızlara göre insanın insan olabilmesi için annesinin ilk sütünü, “avuz”, yani “ağız” sütünü emmesi gereklidir.

Müslüman Türklerin Oğuz Destanı'na göre Oğuz Kağan doğduktan sonra annesi Müslüman olana kadar üç gün annesinin sütünü emmemiştir:

Üç gün üç gece geçti, annesine gelmedi,
Annenin memesinden, bir damla süt emmedi.
Bana gelmedi diye, annesi ağlıyordu,
Sütümü emmedi diye, kalbini dağılıyordu.
Ağlayıp sızlıyordu, beşiğe dolanarak,
Sütümü, az em diye, çocuğa yalvararak!

Oğuz Han annesi ile konuşmağa başlar ve ona şöyle der:

Ey, benim güzel annem, öğüdümü alırsan!
Yüce Tanrı'ya tapıp, eğer hakkı tanırsan!
O zaman memen alır, ak sütünü emerim!
Bana lâyük olursan, adına anne derim!

Oğuz Kağan'ın annesi, henüz daha üç günlük beşikte yatan çocuğunun, böyle konuşup söyleşmeye başladığını görünce, ona kalpten bağlanır ve Tanrı'ya inandığını oğluna söyler. Oğuz Kağan üç günde konuşmağa başlar; kırk gün sonra da bir delikanlı gibi hayata başlar.

Geldi ana göğsünü, aldı emdi sütünü,
İstemedi bir daha, içmek kendi sütünü.
Pişmemiş etler ister, aş yemek ister oldu,
Etraftan şarap ister, eğlenmek ister oldu.
Ansızın dile geldi, şiiirler düzer oldu,
Aradan kırk gün geçti, oynasır, gezer oldu.

Eski Altay Destanlarında ise “Çocuğun olgunlaşması için, yedi gün geçmesi gereklidir.

Altay'da olmuş idi, bir çocuk doğmuş idi,
Dünyaya gelir iken, nurlara boğmuş idi.
Yedi kurtlar uçmuşlar, koku alıp koşmuşlar,
“Çocuğu ver”, demişler, uluyarak coşmuşlar.
Annesi çok ağlamış, yüreğini dağılamış,
Çocuk da dile gelmiş, yarasını bağlamış.
Demiş: “Anne, sızlama! Oyala da, ağlama!”
“Yedi gün mühlet iste, işi bağla sağlama!”
Yedi gün mühlet dolmuş, annenin benzi solmuş,
Oğlan beşiği kırmış, bir civan yiğit olmuş.

Yeni Doğmuş Oğuz Kağan'ın derisi mavi, ağzı kırmızı renktedir:

Gök mavisiydi sanki, benzi bu oğlancığın!
Ağzı kıp-kızıl ateş, rengi bu oğlancığın!
Al, al idi gözleri, saçları da kapkara,
Perilerden de güzel, kaşları var ne kara!

Gözlerinin al oluşu, daha doğrusu kan rengine benzemesi, Oğuz Kağan'ın ileride büyük bir bahadar olacağını işaret eden idi. Doğduğunda derisinin mavi, ağzının (dudaklarının) kırmızı olması ilk bakışta peripherel siyanozu düşündürürse de süre belirtilmeden yüzünün renginin mavi (gök) olması, onun gökten geldiğini ve Tanrı'nın rengini taşıdığını gösteren bir belirti idi. İlginç olarak eski Hindu inancında Krişna'nın deri rengi de mavidir.

Destana göre Oğuz Kağan'ın ayakları öküz ayağı gibi, vücudu “çok kıllı” idi:

Öküz ayağı gibi, idi sanki ayağı,
Kurdun bileği gibi, idi sanki bileği.
Benzer idi omuzu, ala samurunkine,
Göğsü de yakın idi, koca ayınkine!

Bir insan idi fakat, tüyleri dolu idi,
Vücudu kıllı idi, çok uzun boylu idi.
Güder at sürüleri, tutar, atlara biner,
Daha bu yaşta iken, çıkar, avlara gider.
Geceler günler geçti, nice seneler doldu.
Oğuz da büyüyerek, bir yahşi yiğit oldu!

Sümerlilerin Gilgamiş Destanı'nda da Gilgamiş'in yakın arkadaşı Enkidu'nun vücudu çok kıllı (konjenital hipertrikozis?), ayakları öküz ayağı gibi olup, boğa gibi boynuzları vardır.³⁰ Bu durumda Oğuz Kağan Destanında hem eski

Mezopotamya, hem de eski Hint inançlarının izleri görülmektedir.

Manas Destanı

En eski Türk boylarından biri olan Kırgızların Manas Destanı, hacmi bakımından dünyanın en büyük destanıdır. Eski Türk destanlarından ve mitolojisinden izler taşıyan bu destan, Orta Asya Türk tarih ve medeniyetine ait hatıraları ve etnografik malzemeleri içermesi nedeniyle, yalnız Kırgızların değil, bütün Türk boylarının abide niteliğinde, dev bir eseridir.^{31,32}

Manas Destanı'nda, Kırgızların dış düşmanları olan Şamanist Kalmuklarla yaptıkları savaşlarla kendi içlerindeki mücadele ve karışıklıkları anlatılır. Destan, Manas'ın doğumu ile başlar.

Gebelik süresinin ay takvimine göre on ay olduğu çok eskiden beri bilinmektedir. Nitekim Manas'ın karısı "Kanıkey on ayları bittiğinde" Semetey'i doğurur (Metin I-II, R. s.285/179). Semetey'in oğlu Seytek'in gebelik süresi ise beklenenden uzundur; aşağıdaki mısralardan anlaşılacağı üzere gebelik süresi on iki aydır (Metin I-II, R. s.354/1427-1432):

*Aydan aydan ay geçip
Ay on iki ay yıl oldu,
Günden günden gün geçip
Gün on iki ay yıl oldu,
Ay Çörök erkek doğurmuş değil mi?*

Diğer destanlarda da rastlanan kahramanların gebelik sürelerinin uzun olması, onları diğer insanlardan farklı yapmaktadır. Manas'ın sütkardeşi Almambet de zamanından geç doğmuştur. Almanbet'in annesine hitabı da bunu desteklemektedir (Metin I-II, R. s. 15/324-328):

*On iki aylar götürün,
Omurganı sızlattım,
Dar kursağımı gevşettim,
Taş memeni boşalttım.*

Kahramanların zamanından geç (postmatür) doğmaları, (başta plasental yetmezliğe bağlı perinatal hipoksik-iskemik organ zedelenmeleri ile ilişkili olarak) yaşamlarını etkilememiştir.

Kırgızlarda doğum şekli ile bilgilere Manas'ın karısı Kanıkey'in Semetey'i doğurmasında rastlanmaktadır (Metin I-II, R. s.285/178-184):

*Han babası Kanıkey,
On ayları bittiğinde,
Altından açayı,
Ces bakanı Kanıkey dalgalandırdı,
Balanın sesi yüksek çıktı,
Şöhreti yere çabucak yayıldı.*

Bu mısralarda geçen "ces bakan", bakır bir direk; bunun üstündeki "altın aç", altından yapılmış çapraz bir alettir. Göçebe-savaşçı Kırgızların adetine göre kadınlar doğum sırasında diz çökerler, yukarı kaldırdıkları kolları ile bu çapraz aletten kuvvet alarak doğururlardı. Yukarıdaki mısralarda Kanıkey'in doğum sancısıyla bu direği "dalgalandırması" (sallandırması), dolayısıyla doğum anlatılmaktadır.

Destanda Manas'ın "amnion kesesi içinde doğduğu" anlatılmaktadır. Ay Çörök'ün Er Kıyas'a söylediği (Metin I-II, R. s.355/1474-1476)

*Çaranadaki bu bala,
Hangi şehrini bozdu?*

mısralarındaki "çarana", yenidoğan bebeğin vücudunu örten zardır (amnion zarı). Çok seyrek rastlanan bu durum, Manas'ın kötülüklerden korunarak dünyaya geldiğinin simgesi de olabilir.

Destanda Manas'ın doğduğunda sağ elinde kan pıhtısı, sol elinde elinde yağ (verniks kazeoza?) tuttuğu anlatılır (Metin I-II, R. s.142-143).

*Anadan canı düştüğünde,
Koyun bağı gibi kara kan,
Sağ elinde bulunan,
Göz kapağı yüksek, kaşı alçak,
Gözü kızıl, yüzü sarı
Kanlı doğan Er Manas.*

Hemen tüm kültürlerde yağ zenginliğin, kan kahramanlığın işaretleri olarak kabul edilir. Manas gibi Büyük İskender (MÖ 356-323) ve Cengiz Han'ın (1162?-1227) da doğduklarında avuçlarında kan pıhtısı tuttukları söylenmektedir. "Kanlı doğan Er Manas" ifadesi, parsiyel plasenta previa olduğunu düşündürmektedir.

Manas'ın doğduğunda görülen diğer bir bulgu da sünnet derisinin olmaması (aposti) idi.

Hız. Musa, Hız. Yakup, Hız. Davut ve Hız. Muhammed'in de doğuştan sünnetli oldukları bilinmektedir.

Manas Destanı'nda iki yerde yenidoğan bebeğin bakımı anlatılmaktadır (Metin I-II, R. s.59/1800-1804 ve s.285/172-174):

*Atanın doğuverdiği yer nerde, botom?
Ananın doğuverdiği yer nerde, botom?
Kindik kesilen yer nerde, botom.
Kiri yıkanan yer nerde, botom...
Kindiğini kendim keseyim deyip,
Kirini kendim yıkayıp deyip...*

Bu mısralarda yenidoğan bebeğin göbeğinin (kindik) kesilmesi ve "kir"inin (kan, amnion sıvısı ve belki de mekonyumun) yıkanması anlatılmaktadır. Ancak destanda bunların nasıl yapıldığı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Yukarıdaki mısralarda geçen "boto" süt emen deve yavrusu anlamına gelmekle birlikte, sevgi ve şefkat ifade eden bir hitap olarak kullanılmaktadır.

Köroğlu (Goroğlu) Destanı

Gebe bir kadının ölümünden bir süre sonra özellikle bakterilerin çoğalarak yaydıkları gazların, karın içinde basıncı artırarak fetusun dışarı atılmasına "mezarda doğum" denir. Bu fetusun canlı olması çok seyrek görüldüğünden destanlara konu olmuştur. Köroğlu Destanı'nda onun mezarda doğduğu, ölü annesinin memesini emerek beslediği, bu nedenle ona bu ad verildiği anlatılır:

*Akanay mezarda çocuk doğurdu,
Kırklar gelip kundakladı,
Kurumuş göğsünden süt çıkıp,
Bozulmadan diri yattı anne,
Mezarda doğan çocuğa isim ver diye,
Gönderdi melekleri Hak Teala.
Melekler gelip çocuğa meyve verdi,
Saygıyla ona iyi baktılar.
Pirlerle görüşerek bir arada,
Ad verdiler,
"Mezarda Doğan Köroğlu" diye.*

Bugün kullandığımız mezar sözcüğü Arapça kökenlidir; Türk dillerinde bunun karşılığı "Gor, Gur, Kur"dur. İlginç olarak Sümer mitolojisinde yer altı dünyası tanrısının adı da "Kur" dur.

Anadolu ve/veya Altay kökenli oldukları düşünülen Etrüsklerde, Türkçe "Kor-oğlu"nun karşılığı "Kher-okle" veya "Kher-klan"dır. "Kher" sözcüğü "Herkle" ya da "Heraklı" olarak da söylenirdi. Her ne kadar tanrıça "Hera" ve Yunanca "şan" anlamına gelen "kleos" sözcüklerinden oluşan "Herakles" ya da "Herakleus"un Romalılarda "Herakles"un kökeni olduğu ileri sürülse de, bu sözcük Etrüsk dilindeki "Kher-okle" ya da "Kher-klan"dan gelebilir; bunun da kökeni Türkçede adam, kişi anlamına gelen "Er" ile "oğlan" anlamına gelen "klan" olabilir. Romalılar da atalarının "Turski", "Tuski", "Etruski" olduğunu söylemeleri, Etrüsklerin yaşadıkları bölgeye "Toskana" denilmesi de bunu desteklemektedir. DNA örnekleri üzerinde yapılan çalışmalar Etrüsklerin, İtalya'ya Anadolu'dan gitmiş olabileceklerini düşündürmektedir.^{33,34}

Mezarda doğum tarih boyunca dikkat çekmiştir. Bunlardan birisi de İstanbul'da türbesi bulunan "Meyyitzade"dir. İstanbul Şişhane semtindeki türbede 1647 yılında ölümünden sonra mezarında doğum yapan Rahime Sultan ile mezarda doğan ve Sultan Birinci Ahmet döneminin büyük alimlerinden biri olan oğlu "Meyyitzade"nin ("ölüden doğan") sandukaları ile kimlere ait olduğu bilinmeyen iki sanduka bulunmaktadır .

Hikayeler

Dede Korkut Kitabı ile tanınan eser destansı Oğuz hikayeleri mecmuasıdır. Bu eserin Dede Korkut adı ile anılmasının nedeni Dede Korkut adındaki ozanlar pirinin eserin bir nevi yazarı durumunda bulunmasındandır. Dede Korkut adındaki "Dede" kelimesinin "Korkut" kadar eski olmadığı, efsanevi Korkut'un yaşlılığını belirtmek için sonradan eklendiği kabul edilmektedir. Nitekim çeşitli Oğuz kaynaklarında Korkut adı Dede'siz olarak, sadece Korkut, bazen de "Korkut Ata" şeklinde geçmektedir. Dede Korkut Kitabında en az 12 hikaye olduğu kabul edilmektedir³⁵⁻³⁸

Hikayelerin Oğuzların Anadolu'ya göç etmeden önceki hayatlarıyla ilgili olduğu kabul edilir. Oğuzların Anadolu ve Azerbaycan'a göçleri Selçuklular döneminde, çoğunlukla XII. yüzyıldan itibaren olmuştur. Bazıları ise İlhanlılar zamanında, yani XII-XIV. yüzyıllar

arasında göç etmişlerdir. Oğuzlar bu bölgeye göç ettikten sonra esas adları olan Oğuz unutulmuş, onun yerine Türkmen denilmeye başlanmıştır.

Dede Korkut Hikayeleri arasında “Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Öyküsü”nde geçen “tepegöz” (siklops) yenidoğan hekimliği açısından önemlidir.³⁹

“Hanım Hey!... Oğuz bir gün yaylaya göçtü. Aruzun bir çobanı vardı, adına Konur Koca Sarı Çoban derlerdi. Oğuzun önüne bundan önce kimse geçmezdi. Uzun pınar demek ile ünlü bir pınar vardı. O pınara periler konmuştu ... Çoban kepeneğini üstlerine attı, peri kızlarından birini tuttu. Kendisini tutamadı onunla yattı ... Peri kanat vurup uçtu, söyler: Çoban, yıl bitince, bende emanetin var, gel al, dedi... Günü gelince Oğuz yine yaylalara göçtü. Çoban yine pınara geldi ...Gördü ki bir yığınak yatar, pırıl pırıl parıldar. Peri kızı geldi, söyler: Çoban, emanetini gel, al, ne ki Oğuzun başına bozgun getirdin, dedi. Çoban bu yığınağı görünce kaygılandı. Geri döndü, sapan taşına tuttu. Vurdukça büyüdü. Çoban yığınağı koydu, kaçtı. Koyunun ardına düştü. Meğer o sırada Bayındır Han, beylerle atlı gezintiye çıkmışlardı. Bu pınarın üstüne geldiler. Gördüler ki bir şaşkıncı nesne yatar; başı kıcı belirsiz. Çevre aldılar İndi bir yiğit bunu tepti. Teptikçe büyüdü. Birkaç yiğit dahi indiler teptiler. Teptiklerince büyüdü. Aruz Koca dahi inip tekmedi. Mahmuzu dokundu, bu yığınak yarıldı. İçinden bir oğlan çıktı. Gövdesi adam, tepesinde bir gözü var. Aruz aldı bu oğlanı, eteğine sardı. Söyler: Hanım, bunu bana verin, oğlum Başat ile besleyeyim, dedi. Bayındır Han, senin olsun, dedi. Aruz, Tepegözü alıp evine getirdi. Buyurdu, bir dadı geldi. Emceğini ağzına verdi. Bir emdi, olanca sütünü aldı. İki emdi kanımı aldı, üç emdi canımı aldı. Birkaç dadı getirdiler, yok etti. Gördüler olmaz, süt ile besleyelim, dediler. Günde bir kazan süt yetmezdi. Beslediler, büyüdü, gezer oldu, oğlancıklar ile oynar oldu. Oğlancıkların kiminin burnunu, kiminin kulağını yemeye başladı ...”

Burada konjenital malformasyonlardan siklops anlatılmaktadır. Tarih boyunca insanların her zaman ilgisini çeken bu malformasyona Homeros’un Odyssea adlı eserinde de rastlanır. Odyssea’daki siklops’un (Tepegöz’ün) adı Polyphemos’dur. Yunan Mitolojisi’ne göre Polyphemos, Poseidon’un korkunç dev oğullarından biridir. Sık ve uzun saçları bir orman gibi omuzlarında gölge salarmış. Kolları, bacakları ve gövdesi uzun kıllarla örtülüyümüş.

Dar ve kırışık alını ile yassı burnu arasında bir kulağından öbür kulağına kadar çalılık bir kemer gibi uzanan kaşları arasında kalkana benzeyen tek bir gözü varmış. Sicilya kıyılarında yaşayan Polyphemos gemileri parçalar, yolcuları öldürmüştü.⁴⁰

Eski diller

M.Ö. 3100-1800 yılları arasında yaşamış olan Sümerlerin dilinde, Türkçe kökenli 168 sözcük vardır. Bu sayı azımsanamayacak kadar fazladır. Çünkü iki Hint-Avrupa dili arasındaki ortak sözcüklerin sayısı da bu kadardır. Her şeyden önce Sümerlerin dilleri kesinlikle Türkçe değildir, Türkçe ile akraba da değildir; tamamen başka bir dildir. Ayrıca Sümerlerin Orta Asya’dan geldiklerini gösteren herhangi bir kanıt da yoktur. Sümerler dillerindeki Türkçe sözcükleri büyük bir olasılıkla aynı dönemde, hemen kuzeylerinde, bugünkü Irak’ın kuzey yarısında yaşamış olan Subarlardan almışlardır. Subar Türkçe olup “su eri”, “su adamı”, “ırmak adamı” anlamına gelir. Subar ve Sümer sözcükleri arasında da benzerlik vardır. Sümerler kendilerine Kenger; onların batısında yaşayan Sami asıllı Akadlar Kengerlere, Sumar derlerdi. Sümercedeki Türkçe sözcüklerin Ural-Altay dilleriyle aynı özellikler taşıyan doğularındaki komşuları Elamlardan aldıkları da ileri sürülmüştür.

Türklerin anavatanı denilince belki de çocukluğumuzdan beri okuduklarımız nedeniyle aklımıza hemen Altaylar gelir. Bu esasında romantik bir düşüncedir ve Türkçe’nin Altay Dillerinden (Türkçe, Moğolca, Mançuca-Tunguzca) biri olmasına dayandırılmaya çalışılır. Ancak beklenenin tersine Altay dilleri tarihte geriye gidildikçe diller birbirlerinden uzaklaşır; günümüze yaklaştıkça birbirlerine yaklaşırlar. Bunun nedeni M.Ö. 2000’de Güneyden (Orta Doğudan) gelen Türklerin Kafkas Dağlarını aştıktan sonra Hazar Denizinin kuzeyinden doğuya, Altay Dağları ve ötesine yayılmaları; Türklerin bu göçlerine de Karpatlar’dan Orta Asya’ya yayılan Hint-Avrupa kökenli Ariler’in baskısı olabilir. Bu görüş doğru ise Türklerin anayurdu Orta Doğu’dur.^{41,42}

Sümerce ile ilgisi kurulan tek dil Türkçe değildir. Ural-Altay Dilleri grubundan Ural Dillerinden (Fince ve Macarca) Macarda ile

de benzerlikler vardır. Daha da ilginç Hint-Avrupa dillerinde, örneğin Latince (örn. “akua”, “akmak”; “primus”, “birinci”) ve İngilizcede (örn. “highly”, “hayli”; “body”, “budun”; “true”, “doğru”; “war”, “vur”) çok sayıda Türkçe kökenli sözcük olmasıdır. Sümercedeki Türkçe sözcüklerin varlığına dayanarak, Türkçenin, halen yaşayan diller arasında kaydı bulunan en eski dil olduğunu ve Türkçenin yaşının 5000 yıldan az olamayacağını kabul edebiliriz.⁴³Aşağıda yenidoğan hekimliği ile ilgili Sümerce ve Türkçe sözcükler sunulmuştur:⁴⁴⁻⁴⁶

<i>Sümerce</i>	<i>Türkçe</i>
Ab-ba	Aba, Baba
Ab-zu	Su
Ad-da	Ata
Ama	Ana
Biz	Göz
Bun	Burun
Diri	Diri, İri
E-me	Em(mek)
İnim	İnlemek
İzim	İsig (ıscak)
Kar	Kol
Sag	Sağ(lam)
Sag	Çag-a (yenidoğmuş)

Günümüzden 25.000-14.000 yıl önce Asya’da yaşayan bazı kabilelerin donmuş Bering Boğazı’ndan geçerek Güney Amerika’ya ulaştıkları sanılmaktadır.^{47,48} Atabaşkanlar da 9000-6000 yıl önce Asya’dan Kuzey Amerika’ya geçmişlerdir. Atabaşkan Kızılderilileri ile Orta Amerika’da Mayaların ve Keçua dilini konuşan İnkaların dilinde bulunan Türkçe sözcükler de bunu desteklemektedir. Bu dillerde yenidoğan hekimliği ile ilgili sözcükler örnek olarak aşağıda verilmiştir:^{49,50}

<i>Atabaşkan dili</i>	<i>Türkçe</i>
Dodohişça	Dudak
İldiş	Dişlenme
Yatkı	Ev, Yatılan yer
Atış-ka	Ateş
Yu	Su, Yu-mak, Yıkanmak
Tamazkal	Hamam, Temiz kal
T-sün	Uzun
Yanunda	Yanında
Tete	Dede

<i>Maya dili</i>	<i>Türkçe</i>
Aal, Aval	Oğul
Aktub	Aksırık
Bağır	Bağır
Bicil	Bağırsak
Bok	(aynı)
Bokan	İltihap, Apse
Çibal	Çıban
Çoop	Kör
Çampal	Çocuk
İç	İç
İm, İmi	Emcek, Meme
İş	İşemek
Kh’anil	Kan
Ko’oş	Koş
Siim	Sümük
Ti	Tiş, Diş
Uayoh	Uyu

<i>Keçua-İnka dili</i>	<i>Türkçe</i>
Ata	Ata
İpa (hala)	Apa, Aba
Karvin	Karın
Tata	Ata
Tuka	Tükür(ek)
Ucuk	Küçük

Sonuç

Mitler, ilkel insanların düşünce ve deneyimlerinin sonraki kuşaklara sözlü olarak iletilmesini sağlar. Düşünülenin tersine, mitler gerçekleri yansıtır; ancak bunu sembollerle yaptıklarından anlaşılabilirliği için yorumlanmaları gerekir. Eski Yunan ve Roma mitleri, Batı uygarlığının gelişmesinde çıkış noktaları olmuş, İnsanlık Tarihi Batılıların bakışı ile yazılmış, diğer insanların bunu aynen benimsemeleri istenmiştir. Türkler de kendi tarihlerini Batılılardan öğrenmeye çalışmışlar, kendi tarihlerinden ve mitlerinden uzaklaşmışlardır. Buna İslam öncesi Türk uygarlığının önemsiz olduğu propagandası da eklenince mitler ve destanlar tamamen unutulmaya zorlanmıştır. Halbuki Ön-Türklerin tarihleri binlerce yıl öncesinden başlamaktadır.^{43,51-53} Bu makale yenidoğan hekimliği örneğinden konuya dikkat çekmek amacıyla hazırlanmıştır.

KAYNAKLAR

1. Ögel B. İslamdan Önce Türk Kültür Tarihi (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII-42,1984.
2. Ögel B. Türk Kültürünün Gelişme Çağları (3. Baskı). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları: 46,1988.
3. Güvenç B. Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları (5. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.
4. Hassan Ü. Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler (2. Baskı). İstanbul: Alan Yayınları: 187, 2000.
5. Kafesoğlu İ. Türk Milli Kültürü (19. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları: 376,2000.
6. Baykara T. Türk Kültür Tarihine Bakışlar. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: 252, 2001.
7. Uraz M. Türk Mitolojisi. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1967.
8. İnan A. Tarihte ve Bugün Şamanizm (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII-24,1972.
9. Şener C. Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini Şamanizm (10. Baskı). İstanbul: Ad Yayıncılık, 1977.
10. Tanyu H. İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı (2. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1986.
11. Ögel B. Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar Cilt II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII: 102, 1995.
12. Ögel B. Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar Cilt I (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII: 102, 1998.
13. Roux J-R. Türklerin ve Moğolların Eski Dini (2. Baskı), İstanbul: İşaret Yayınları: 68, 1998.
14. Sepetçioğlu MN. Karşılaştırmalı Türk Destanları (6. Baskı). İstanbul: İrfan Yayınları, 1998.
15. Çoruhlu Y. Türk Mitolojisinin ABC'si. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 1999: 12-13.
16. Kalafat Y. Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri (3. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: 173, 1999.
17. Reichil K. Türk Boylarının Destanları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 805, 2002.
18. Beydili C. Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2005.
19. Bayat F. Türk Mitoloji Sistemi Cilt 1 ve 2. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
20. Gültepe N. Türk Mitolojisi. İstanbul: Resss Yayınları, 2013.
21. İnan A. Al ruhu hakkında. Makaleler ve İncelemeler. Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII-51, 1968: 259-267.
22. Yurdakök M. Al basması: yenidoğan sepsisi ve puerperal sepsisin etnolojik yönden incelenmesi. Katkı Pediatri Dergisi 1980; 1(7): 40-43.
23. Ögel B, a.g.e., 1998: 73-75.
24. İnan A, a.g.e., 1972: 72-159.
25. Yurdakök M. Eski Türklerde Çocuk Hekimliği. Ankara: Öncü Basımevi, 2003.
26. Taşağıl A. Gök-Türkler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII-160,1995.
27. Tekin T. Orhon Yazıtları. Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
28. Orkun HN. Eski Türk Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011: 64,70,78,265,271,515,544.
29. Ögel B, a.g.e., 1998: 97-103.
30. Mielke TPR. Ölümsüzlük Peşinde Gılgameş. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2005.
31. İnan A. Manas Destanı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları No.2127,1992.
32. Yıldız N. Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 623, 1995: 341-347.
33. Brisighelli F, Capelli C, Alvarez-Iglesias V, et al. The Etruscan timeline: a recent Anatolian connection. Eur J Hum Genet 2009; 17: 693-696.
34. Ghirotto S, Tassi F, Fumagalli E, et al. Origins and evolution of the Etruscans' mtDNA. PLoS One 2013; 8: e55519.
35. Ünlü M. Dede Korkut Öyküleri. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1994.
36. Gökyay OŞ. Dede Korkut Hikayeleri (4. Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları, 1995.
37. Ergin M. Dede Korkut Kitabı - I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 169, Ankara, 1997.
38. Ergin M. Dede Korkut Kitabı (18. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998.
39. Yurdakök M. Dede Korkut Hikayeleri'nde çocuk hekimliği. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 1999; 42: 559-564.
40. Can Ş. Klasik Yunan Mitolojisi. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1970:141-143, 361-366.
41. Karatay O. İran ile Turan: Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu. Ankara: KaraM Yayınları, 2003.
42. Gardner L. Realm of the Ring Lords. London: Element, HarperCollins Pub. Lt., 2003: 64-68.
43. Diker S. Türk Dili'nin Beş Bin Yılı. İzmir: Oral Matbaası, 2000.
44. Tuna ON. Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ile Türk Dili'nin Yaşı Meselesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları No. 561, 1990.
45. Kaya P. A English-Sumerian-Turkish Dictionary, 1997. www.compmore.net/~tntr/sumerturkc.html (2 June 2013).
46. Yurdakök M. Sümerce'deki Türkçe tıbbi sözcükler Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2006; 49: 76-77.
47. Goebel T, Waters MR, O'Rourke DH. The late Pleistocene dispersal of modern humans in the Americas. Science 2008; 319: 1497-1502.
48. Karimullin A. Proto-Türks and American Indians. <http://s155239215.onlinehome.us/turkic/67Amerind/KarimullinPrototurks1En.htm>. (2 June 2013).
49. Doğan İ. Mayalar ve Türklük. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları: 1, 2007.

50. Türkkan RO. Türkler ve Kızılderililer. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2008.
51. Mirşan K. Akınış Mekanığı – Altı Yarıq Tigin. Ankara: MMM Yayını, Batlan atbaası, 1978.
52. Nadas M. Türk Dünyasında Tur Kültü - Trovalılar ve Türkler. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1993.
53. Tarcan H. Ön-Türk Tarihi. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998.